

Madách Könyvtár — Új folyam 104.

XXVI. Madách

Szimpózium

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

Szerkesztette: Máté Zsuzsanna és Varga Emőke

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

XXVI. Madách Szimpózium

A XXVI. Madách Szimpózium támogatói voltak: a Balassagyarmati Önkormányzat, a Neumann János Egyetem Pedagógus Kara és a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara

A könyv megjelenését támogatta

Balassagyarmat Város Önkormányzata
és
Czellér András

© Bárdos Dóra, Bene Zoltán, Boldog Zoltán, Böszörményi István,
Cserjés Katalin, Diószegi Szabó Pál, Földesdy Gabriella, Gréczi-
Zsoldos Enikő, Gyukits György, Máté Zsuzsanna, Maurovich
Lajos, Németh Péter Mikola, Striker Sándor

Madách Irodalmi Társaság
Szeged–Balassagyarmat
2019

Készült Budapesten, 2019-ben. Felelős kiadó:
Bene Zoltán, műszaki szerkesztő,
borító: Andor Csaba

ISBN 978-615-5462-23-8
ISSN 1219-4042

ELŐSZÓ

A XXVI. Madách Szimpóziumnak csak egy ülészaka volt: 2018. szeptember 21–22-én Érsekvadkerten, a Szent Borbála Vendégházban, ahol négy évvel korábban is voltunk. 22-én szombaton felvidéki kiránduláson voltunk Kékkőben, a Balassa család várkastélyában, onnan pedig Alsósztrégovára utaztunk. Az előadások száma ugyanis nem indokolta, hogy kétszer találkozzunk, ugyanakkor az is világossá vált, hogy bár az évi kétszeri alkalomnak vannak előnyei (lehet, hogy valakinek csak a két időpont egyike jó), de hátrányai is: kevesen tudják évente kétszer szabaddá tenni magukat, így aztán egy-egy rendezvényen kevesebben vannak, mintha évente csak egy alkalom lenne. Ennek ellenére, ha a helyzet (az előadásra jelentkezők nagy száma) úgy kívánja, akkor a jövőben még visszatérhetünk az évi kétszeri találkozókhoz.

Tartalom

Bevezetés 9

Tragédia-értelmezések

Bene Zoltán: Luciferi történelem 13

Cserjés Katalin: Emlékezzünk meg róluk is... 22

Gréczi-Zsoldos Enikő–Gyukits György: *A nép*
és a *tömeg* megjelenése Madách Imre műveiben 35

Boldog Zoltán: Orgazmus és forradalom
– Ádám és Éva együtt a csúcson 50

A Tragédia színházi előadásai

Böszörményi István: *Az ember tragédiája* losonci előadásai 57

Németh Péter Mikola: Madách: *Az ember tragédiája*
a Szegedi Szabadtéri Játékok színpadán, egy
ügyelő- és sűgópéldány tükrében 70

Vers, beszéd és levél a madáchi életműben

Bárdos Dóra: Ki lehetett *y Anna?
– Egy Madách-vers címzettjéről 85

Diószegi Szabó Pál: „sok üdvös csíra elvetetett” – Madách
Imre beszéde a megye politikai szerepéről (1845) 95

Maurovich Lajos–Andor Csaba: Madách levele Bory Károlynak .. 110

Madách-monográfiákról és szerzőikről

Máté Zsuzsanna: Palágyi Menyhért esztétika-
felfogásának heurisztikus erejéről 121

Máté Zsuzsanna: Palágyi Menyhért
irodalomesztétikai elveiről 134

Földesdy Gabriella: Rakodczay Pál Madáchról
írt életrajza és kéziratot tanulmányai 142

Striker Sándor: Madách világának feltárása 155

Asztalos Lajos 163

Striker Sándor

Madách világának feltárása

Máté Zsuzsanna: *Filozofikum és esztétikum kölcsönviszonyáról – kiemelten a madáchi életműben*

Madách Imre költői- és gondolatvilágának mindeddig legkomplexebb áttekintését nyújtja Máté Zsuzsanna, monográfiája interdiszciplináris összegzés, az utóbbi évtizedek legmélyrehatóbb s legátfogóbb munkája *Az ember tragédiájáról* és Madách költészetéről.

A kötet kiadója, a Madách Irodalmi Társaság valódi akadémiai feladatot vállalt fel azzal, hogy ennek az óriási szakapparátussal ellátott kötetnek a kiadását gondozta. Több, mint 1400 tételes a tomus hivatkozási- és jegyzetanyaga és huszonöt oldalt meghaladó a felhasznált irodalom jegyzéke, mely utóbbi, az interdiszciplinaritáshoz hűen egyként filológiai és filozófiai.

E szakapparátus szilárd alapot ad az összességében hatszázötven oldalas monográfiának. Ebben a kötetben bolyongani lehet, amit az érdeklődők és a szakemberek kétség kívül szívesen meg fognak tenni ebben a 2018-ban megjelent kötetben. E bolyongást nagyban segíti, hogy a monográfia online is elérhető az OSzK Magyar Elektronikus Könyvtárban (<http://mek.oszk.hu/17900/17945/17945.pdf>) s így ki-ki rákereshet az őt érdeklő problémára vagy személyre, mely nagymértékben elősegítheti egy középiskolai irodalomóra vagy egy hallgató esetében egy tudományos igényű munka (OTDK vagy szakdolgozat) előkészítését, orientálását. Egy ilyen nagyszabású mű esetében vélhetően a kézbe vett kötet és az elektronikus file együttes használata a leginkább célravezető, főként mivel Máté Zsuzsanna munkája részint következetesen visszatérően, részint keretbe foglalva dolgozza fel enciklopédikus mennyiségű és összetettségű anyagát, melyhez az Ariadné-fonalakat a számítógépes nyomkövetés az olvasó számára is szinte önálló történetekként tárja fel. Javasolható azonban a kötet előzetes letöltése, mellyel megkönnyítjük a fentebb említett bolyongást a hatszázötven oldalas file-ben.

A szerző maga három nagy részre tagolja monográfiáját. Ennek „első terjedelmes része filozofikum és esztétikum kölcsönviszonyának egyik alapvető kérdésére épül: hogyan lényegül át a filozofikum esztétikumká a madáchi életműben” – írja előszavában, majd folytatja indító útmutatóját. „A második részben kutatásom számottevően kiterjesztem a fő mű árnyékában maradt Madách-líra és néhány drámai alkotás filozofikumának esztétikumká való átlényegülési kísérleteire, mint e kölcsönviszony másik formájára. Majd a harmadik részben egy két és fél évezreden átívelő művészetfilozófiai kontextusban mutatom be e kölcsönviszony alapvető tendenciáit.”

E könyvismertető nem fogja sorról-sorra végigkísérni a monográfiát, nem fogja bemutatni az olvasónak a tizenegy alfejezetre tagolt három nagy rész fejezeti kivonatait. Nem tesszük ezt azért, mert a szerző munkájának két legfőbb metódusát zúznánk össze egy ilyen deskriptív bemutatással. Máté Zsuzsanna munkájának lényege az elmélyült filológiai és filozófiatörténeti, valamint művészetfilozófiai feldolgozás és az álláspontok ütköztetése – ezek azok a faragott kövek, melyekből katedrálisát felépítette: nézőpontok, álláspontok s mérvadó idézetek, mindmind szilárdan a helyén. Kísértést érezhetünk, hogy belekapaszkodjunk bizonyos álláspontokba, hiszen a *Tragédia* gondolatainak forrásait bő százötven év alatt megszámlálhatatlanul sokféle módon próbálták ki-mutatni, vagy legalább vélelmezni, s ezek szinte mindegyike helyet kapott e műben – s ennek megfelelően a vita tovább folyik – ám tisztünk nem a döntés e helyütt.

Felveszünk viszont egy-egy olyan Ariadné-fonalat, melyek mindegyike végigvezet minket e katedrálisra. Az első a katedrális lelke: a hermeneutikai módszer.

„Kutatásom metodikája és eredményei igazolták Gadamer radikális kijelentését: 'Az esztétikának fel kell oldódnia a hermeneutikában.' – jelenti ki Máté Zsuzsanna – Mivel az esztétikai sajátosság, minőség és érték a *Tragédiáról* szóló, a műalkotással kapcsolatos és a műben történő hermeneutikai folyamatokban és keresztmetszetükben bontakozott ki. Az ember tragédiája az esztétikai értékelések szélsőségesen ellentétes vonulatát generálta, jelezve egyben, hogy e mű (többek között) szinte válságba hozta az esztétika hagyományos kategóriáit, a mű-

alkotást, egyfajta esztétikai törvényszerűségek és objektív értékek gyűjteményeként valló felfogást. Így az a tény, hogy a *Tragédia* máig él és intenzíven hat, nem magyarázható e hagyományos kategóriákkal, ahogy nem érthető meg az a jelenség sem, hogy miként képes generálni egy másfél évszázada folytonosnak tekinthető, terjedelmes és igen ellentmondásos értelmezés-sorozatot, valamint egy, ma már kultúrtörténeti jelentőségű, a különböző művészeti ágak medialitásában folytonosan megújuló jelenlétet.” (9–10. oldalak) Nos, ezért neveztem metaforikusan katedrálisban való bolyongásnak e monográfia olvasását. Nálam jóval pontosabban írja körül ezt a befogadás- és értelmezés-folyamatot maga a szerző.

„Gadamer hermeneutikájában a műalkotás értelmezése egy kölcsönösségi viszonyra válik azáltal, hogy megértjük azokat a kérdéseket is, melyeket maga a mű kérdez tőlünk és saját egzisztenciánk felőli válaszára szólít fel, így voltaképpen az alkalmazás egzisztenciális szituációt teremt. Újraértelmezem a művet, de ennek során a mű is újraértelmez engem, egy lét- és önmegértési élményt is nyújtva a hermeneutikai-esztétikai tapasztalás folyamatában.” (46. oldal)

Bele-belejárunk tehát másfélszáz éve a *Tragédiába* és önmagunkkal foglalkozunk általa, ezért természetesen vitáink sem annyira a *Tragédiáról*, hanem saját álláspontjainkról szólnak a *Tragédia* esztétikai és filozófiai eszközkészletének segédelmével – vonom le a következtetést én magam, a viták Máté Zsuzsanna által a fentiek szerint leleplezett egyik résztvevőjeként. Ráadásul e vita, mint a szerző figyelmeztet rá, „Gadamer ismert kifejezésével szólva: ’folyamatban van, nem lehet lezárni’”. (12. oldal)

Átmenetileg le kell tegyem ezt a fonalat, melyet fentebb a szerző által követett „hermeneutikai módszernek” neveztem, mivel ez mint ilyen, jószerével nem is létezik, azaz csak mint egy önmegsemmisítő formula, avagy ahogy ezt a monográfia szerzője Gottfried Boehm szavaival összegzi: „A gadameri hermeneutika nem kínál értelmezési stratégiát, sem módszert, hanem a megértés, az értelmezés és az alkalmazás természetét vizsgálja.” (264. oldal)

E ponton, némileg kibújva a kötet ismertetéséből, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a gadameri hermeneutika határterületén sok

egyéb irodalmi, irodalomelméleti és filozófiai aktusba botoshatunk egymástól meglehetősen távol eső verbalizációkban is. Többek között A. A. Milne, Kurt Vonnegut, vagy éppen Paul Feyerabend fejtett ki sajátos nézeteket módszer nélküli vagy éppen megélt, s műfüggő módszerekről.

Kétségtelen azonban, hogy *Az ember tragédiája* szereplői és története, azaz a történelem személyes megélésének megtörténte szempontjából is alapvetően hermeneutikai mű, ahogy arra Máté Zsuzsanna rámutat: „Az ádami hermeneutikai szerepkör összetettsége az emberi létkérdés és létértelmezés hermeneutikai komplexitását jelzi: Ádám, az ember egyrészt adott, van, a különböző történelmi aktuális közegekben és alakváltozatokban; mindemellett önmaga által interpretált és értékelt személy is egyben: irodalmi módon megformált, történelmi alakváltozatokba bújtatott filozófiai (ön)reflexivitás.” (151–152. oldalak) Azaz szöveg-olvasóként, drámanézőként mi magunk bújunk mindazon szerepekbe, melyekbe Ádám és Éva szereplőkként bújnak bele az emberiség története során. Így korántsem meglepő, ha ezt százötven éve újra és újra megtesszük.

A *Tragédiához* érkezve felvehetjük a második Ariadné-fonalat. Ez nem más, mint a *Tragédia* és Madách más műveinek apródonként történő összevetése. A nemzeti tudatba váratlanul berobbanó *Tragédiához* képest keres helyet Madách többi művének, helyrehozandó valamiféle sokakat nyugtalanító méltatlanság-gyanút.

„Kérdésfeltevéseim: – írja – az esztétikum megképzésének sajátosságai felől miképpen értelmezhető és érthető meg számunkra a madáchi pályaképi ’szabálytalanság’ és alkotásainak ’más-ízűsége’? A több száz költeménye miért és hogyan marad a kísérletezés stádiumában? A madáchi bölcséleti lírában milyen filozofikus problémakörök formálódnak és miképpen? A *Tragédia* mellett mely művei tekinthetőek autonóm esztétikai értéket hordozó, méltánytalanul elfelejtett alkotásoknak?” (10. oldal)

E kérdésben a szerző, ha úgy tetszik, Madách pártjára áll. „Jobbára a Madách-monográfiákban érvényesülő funkcionális szemlélettel szemben úgy vélem, hogy Madách Imre egynéhány költeménye nemcsak részletértékkel, hanem esztétikai (ön)értékkel is bír. Bár nem kétséges, hogy a több száz költeményből valóban csak igen keveset emelhetünk

ki, mégis a poétikai, nyelvi megformálás hiányosságait a gondolatiság ereje és a szigorú logikán alapuló versstruktúra képes ellensúlyozni.” (358. oldal)

A monográfia szerzője, ha úgy tetszik, megteszi a megtehető Madách költészetéért, s szépen felfedi az „egymásba-játszásokat”, amikor is a vers és a *Tragédia* sorai egybecsengenek. Minthogy azonban a kötet fő csapásiránya s kitűzött célja a filozofikum és esztétikum kölcsönviszonyának feltárása, úgy vélem lírai művek mellett erősebb s bővebb figyelmet is kaphattak volna az egyébként említéseket kapott „anyagszerek”, azaz Madách jegyzetei s köztük aforizmái, valamint ifjúkorában írt pályázati műve, az ún. *Művészeti értekezés*.

A fogalmi – nem költészeti – megoldásokkal szemben érthető tartózkodása, ha figyelembe vesszük, hogy saját maga is felveti az ehhez kapcsolódó aggodalmakat: „Az elmúlt egy-két évtizedben ismét egyre gyakrabban tevődnek fel a következő kérdések: a filozófiai gondolatok irodalmi formában való megjelenése vajon nem veszélyezteti-e magát az irodalmiságot, miáltal az intellektuális vagy a konceptuális jelentés válik meghatározóvá? Netán válságjelenségként értelmezhető a bölcséleti irodalom egyre nagyobb térhódítása, az, hogy maga az irodalom egyre reflexívebbé, elvontabbá vált [...]” (529. oldal)

Azonban ezt az aggodalmat úgy vélem a szerző is csak mintegy udvariassági körként osztja meg velünk, hiszen egyrészt előtte szinte fél oldalon sorolja a magyar bölcséleti költészet és prózairodalom szerzőinek legjavát a felvilágosodás Bessenyeijétől a napjainkban elhunyt Tandori Dezsőig, megnyugtatta minket s önmagát, hogy „annyi bizonyos, hogy bölcséleti irodalom, bölcséleti költészet van, változatos formákban alkotva meg diszkurzivitás és poétikusság egységét.” (529. oldal)

Madách ereje mindazonáltal a rendkívüli gondolati tömörítés, s ahogy Máté Zsuzsanna is több helyütt írja, az ellentétek összedolgozása. S jegyzetei, aforizmái sok esetben bizony egyetlen sorban produkálják a „diszkurzivitás és poétikusság egységét.” A *Művészeti értekezés*, melyet Madách Imre 19 évesen írt, noha említésre kerül e monográfiában, véleményem szerint Madách esztétikai credo-ja, így helye lehetett volna reflexióként bővebben egy ilyen enciklopédikus munkában, hiszen a *Tragédiát* oktatók vagy abból egyetemi tanulmányokat – OTDK-

át vagy szakdolgozatot – írók csak esetlegesen vannak birtokában annak a tudásnak, hogy Madách Imre bizony programszerűen választotta élete csúcsműfajául a drámát. Hiszen, mint írta: „Ha a költészet az, minek lenni állítók: fénypontjára akkor a drámai költészetben hágott.” S megmondta, miért is: „a nemzet színe előtt adatván elő, a nép fogadja kebelében, ’s a nép vérebe megy által az általa ditsóított eszme.” Eszmét, bölcselmet, mint írta „erkölcsi elvet” kívánt a dráma küzdőterére állítani, mely szerinte tehát a legmagasabb esztétikai kategória. A filozófia drámává formálásának szándékát véleményem szerint egészen különleges módon foglalta össze jövődöbeli műve előrejelzéseiként ezen ifjúkori esztétikai írásában, melyet Halász Gábor 1942-ben sajtó alá rendezett Madách-összes kiadásából ismerhetünk: „Fölséges hivatás népszerűvé tenni az erőszak ’s hanyagság által el nyomott elveket, kivált ha van nép mely azokat rokon lelkébe fogadja; ditsó hivatás a nemzet múltját jelenével össze kötve lelkesítő történetet hozni föl a honfi elébe; előidézni a nagy elhunytakat hogy lelkök szálja meg a halgatók belsejét ’s buzdítsa őket férfias erőre a szép de nehéz élet pályán csüggedetlen futni.”

Madách ezen írásában tehát igencsak hasonló felfogást tanúsít, mint a tárgyalt monográfia végkövetkeztetéseiben a Máté Zsuzsanna által hivatkozott Arisztotelész. Hiszen az ókori filozófus-esztéta nézeteit tükrözik fenti elvei, melyeket zseniálisan öntött két évtizeddel később drámává: „Arisztotelész a művészi mimézisnek a jellemet és a lelket is befolyásoló hatását azzal magyarázta, hogy a művészet az ember ethoszát ragadja meg, hatásában megtisztulást és gyógyulást keltve, melynek legsűrítettebb formája a tragédia katartikus hatásmechanizmusa.” (498. oldal)

E helyütt szükségszerűen nem tekintettük át *Az ember tragédiája filozofikumának transzformációi más műalkotásokban* című, IV. fejezetet. A színpadi adaptációk teljességének ismertetése szétfeszítette volna a monográfia amúgy is enciklopédikussá nőtt kereteit, s e teljesség nem várható el egyetlen kötetből sem – noha műfaji okokból kétség kívül a színpadi előadások kelthetik életre a *Tragédia* sokszor említett hatásmechanizmusát. Egy teljességre törekvő áttekintés azonban ténylegesen csak egy színháztudományi intézmény *Tragédia*-sorozatkiadványától várható el. Így e kötet előadás-ismertetői, rendkívüli gaz-

dagságuk ellenére nem fedhetnek le minden dramaturgiai megoldást, köztük a szövegkezelés terén a javított sorok előtti állapothoz való visszatérés esetleges színpadi működőképességét sem. Ugyanakkor az adaptációk esetén kortárs alkotók önértékelésének értékelése nem lehet recenzió tárgya.

Térjünk záráskeppen vissza Máté Zsuzsanna monográfiájának harmadik Ariadné-fonalához, mely filozófiatörténeti szál valóban az európai bölcsélet kezdetéig, egészen Hérakleitoszig vezet vissza az olvasót. „Könyvem harmadik része egy művészetfilozófiai kitekintés, melyben filozófia és művészet (hangsúlyozottan az irodalom és a költészet) szerteágazó viszonyrendszerének kettős vonulatát emelem ki, mégpedig a 'lehetséges-e a filozofikumnak esztétikumká váló átlényegülése' alapkérdése nyomán a filozófiát a művészetrel szembeállító, illetve az együtt- és egymásbanlevőséget állító vonulatát. Az igen választ, filozófia és irodalom legteljesebb összeolvadását, a filozofikum esztétikai átlényegítését (és kísérleteit) a 19. századi magyar irodalom történetében a madáchi életmű reprezentálja, a művészetfilozófia és az esztétika történetében pedig először a jénai korai romantikusok programatizálták. A 'nem' válaszában pedig csupán a kezdő- és végpontot emelem ki, a platóni és a dantói választ.” (484. oldal)

A filozófusok és költők ókortól jóformán napjainkig tartó küzdelmét a szerző könyvének záró részében ismét káprázatos tárgyi tudással és ellenpontozás-technikával tárja elénk, mintha katedrálisa legbensőbb, kevésbé nyilvános szentélyébe vezetné el az olvasót. A köznapi kultúrában az alábbiakat spoilereknek neveznék, így kérem, ennek tudatában olvassák el a szerző gadameri s azon is túli végkövetkeztetéseit (a forrás-hivatkozásokat e helyütt is kivettem a szövegből): „a befogadó a jó morális érzületére diszponáltan szabadnak érezheti magát, ahogy a szellemnek is 'szabadnak kell lennie' a művészetben. [Kant] Művének 59. §-nak tézisondata (illetve fejezete) 'a szép az erkölcsileg jó szimbóluma' nyomán Gadamer nem véletlenül hangsúlyozza az igazság és módszerben, hogy Kantnál belső és mély összefüggés van a 'szép erkölcsiség' és a 'szépművészet' között. Ebben az értelmezésben Kant nem a 'platóni támadás' egyik beteljesítője, ahogy Danto véli, hanem éppenséggel a művészetet az ember intellektuális és közösségi, morá-

lis jobbítása (lehetőségek) eszközének tartja, szellemi kultúrája előmozdítójának a 'reflexió öröme' révén.” (497. oldal) „Ezen integráló, művészetbölcséleti és poétikai program megvalósítását, a (kora)-romantika univerzális egység-elvét, az egyben a mindent, két évtizedes kísérlet után a *Tragédia* valósította meg szuverén módon, mégpedig egy ma is eleven, másfél évszázada ható, bölcséleti műalkotásként, a filozofikumot (ellentétes együttlevőségükben) esztétikumká formálva. Folytonosságában pedig az Egész-élmény, az egységes létállapot, az 'egésszé' tétel lehetőségeinek keresése köti össze ('másízű') verseinek két-világ problematikáját, kora szakadozottságának dezilluzionista, későromantikus megláttatásával, az elidegenedtség modern életérzésével együttesen.” (517. oldal)

Máté Zsuzsanna monográfiája frissen megjelent mű, felkészültségre, komplexitása bizonyára magára vonja majd az akadémikus bölcsészettudomány, az irodalmárok mellett a művészetfilozófusok és az esztéták figyelmét is. E monográfia várhatóan hosszú időre a Madách-szakirodalom mértékadó, megkerülhetetlen opusa lesz.